نمـــازلیـــــق تـــرکمـــــنی

(جانمازهای ترکمنی)

دکتر حبیب‌الله آیت‌اللهی

دانشیار دانشکده هنر دانشگاه شاهد

دکتر امیرحسین چیت‌سازیان

استادیار گروه فرش دانشکده معماری و هنر دانشگاه کاشان

جمال‌الدین توماج‌نیا

کارشناس ارشد پژوهش هنر دانشگاه تربیت مدرس

فصلنامه
علمی پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره شش و هفت
بهار و تابستان ۱۳۸۶

چکیده

هر تمدنی فرهنگ و محصولات فرهنگی خاص خود را که نشانی از هویت آن فرهنگ است، به بار می آورد. تمدن و فرهنگ اصیل اسلامی، این هویت را در پیروی از فرمانهای الهی قرار داده است و مسلمانان در اجرای این فرمانها، محصولاتی را به زیبایی تمام (به نماد و نشانه تسلیم) ابداع کرده اند. جانماز، یکی از این محصولات هویت بخش است که همواره همراه فرد مسلمان بوده و وجود آن در منزل هر مسلمان از ضروریات شمرده می شود. در جهیزیه عروس، به حکم ضرورت یک یا چند جانماز نمدی یا دست بافت وجود دارد که دختران ترکمن خود در دوره دوشیزگی آنها را تهیه کرده اند. در این جستار بر آنیم با معرفی انواع این جانمازها به نمادها و نشانه های موجود در نقوش این دستبافته ها بپردازیم. گردآوری اطلاعات این جستار عمدتاً به طریق میدانی انجام پذیرفته و در پایان، طبقه بندی روشنی از نمادهای موجود در جانمازها ارایه شده است.

واژگان کلیدی: فرش ترکمنی، نمازلیق، فرهنگ اسلامی، محراب، نماد

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

۱. مقدمه

باورها و اعتقادات مردمان هر قوم و هر سرزمین هماره باعث شکل گیری شیوه زندگی بخصوص در آن سرزمین بوده است. مطابق با شیوه های گوناگون زندگی در جهان وسایل زندگی نیز شکل گرفته اند. گاه لوازم منزل، نماد و نشانه اعتقاد و باور افراد آن خانه است. با توجه به اهمیت و نقش نماز در فرهنگ اسلامی، مسلمانان به ابزار و نشانه های آن توجه خاص دارند؛ از جمله این نشانه ها و نمادها جانماز است.

در میان اقوام ترکمن جانماز اهمیت ویژه ای دارد و بدان « نمازلیق»[۱] می گویند.

بوگلیوبف می گوید:

«هنگامی که یک ترکمن راهی سفر می شود زین نمدی، یک قالیچه جانمازی به نام نمازلیک [نمازلیق] و یک جفت خورجین به همراه می برد.» (بوگلیوبف، ۳۶:۱۳۵۰) نمازلیق ها از لحاظ نمادپردازی از برجسته ترین بافته های ترکمن ها هستند. نمازلیق ها غالباً از نمد تهیه می شوند و اندازه‌ای استاندارد دارند. دربارهٔ اهمیت بافت نمازلیق ها در میان ترکمنان همین بس که تهیه آنها به دست افرادی مطمئن سپرده می شود تا حین بافت به نجاست آلوده نشوند و معمولاً زنانی که بچه شیرخواره دارند، این امر را به عهده نمی‌گیرند. اگر نجاست به نمازلیق ها برخورد کند، آنها را پس از شست‌وشو به عنوان پادری مورد استفاده قرار می دهند. نمازلیق ها از لوازم مهم جهیزیه عروس به شمار می آیند و بدون وجود دو یا سه نماز لیق، جهیزیه عروس کامل نمی گردد. در این جستار بر آنیم تا به انواع جانمازهای ترکمنی و نقوش آنها و نمادهای روی این بافته ها بپردازیم.

۲. انواع نمازلیق‌ها

نمازلیق ها را از نظر نوع بافت می توان به سه دسته تقسیم نمود:

۱. نمازلیق های نمدی (که متداول ترین نوع هستند)
۲. نمازلیق های گلیم بافت (این نوع نیز امروزه از متداول ترین نوع نمازلیق ها هستند.)
۳ نمازلیق های پرزدار(این نوع نمازلیق ها نسبت به انواع دیگر گران تر است.)

۲-۱. نمازلیق های نمدی

« کِچِه »[۲] اصطلاحی است که ترکمن ها برای نمد به کار می برند. شایان ذکر است بوگلیوبف در کتاب خود این اصطلاح را به صورت «کوچمه»[۳] آورده است. (بوگلیوبف، ۳۸:۱۳۵۰) « کِچِه نمازلیق »(تصویر۱) به معنی جانمازهای نمدی است. ترکمن‌ها با استفاده از نمد، سقف آلاچیق‌ها را می‌پوشاندند زیرا به علت در هم رفتگی و چفت شدن الیاف در نمد، این بافته عایقی در برابر نفوذ آب باران به درون آلاچیق می‌شد. نمد در بین ترکمن ها با چند نقش معروف تولید می شود:

الف) نقش ساری ایچیان[۴] (عقرب زرد)
ب) قوچوق[۵] (شاخ قوچ)
ج) امزیگ[۶] (پستانک)
د) نقش طارم[۷]

گلجام
فصلنامه
علمی پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره شش و هفت
بهار و تابستان ۱۳۸۶

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

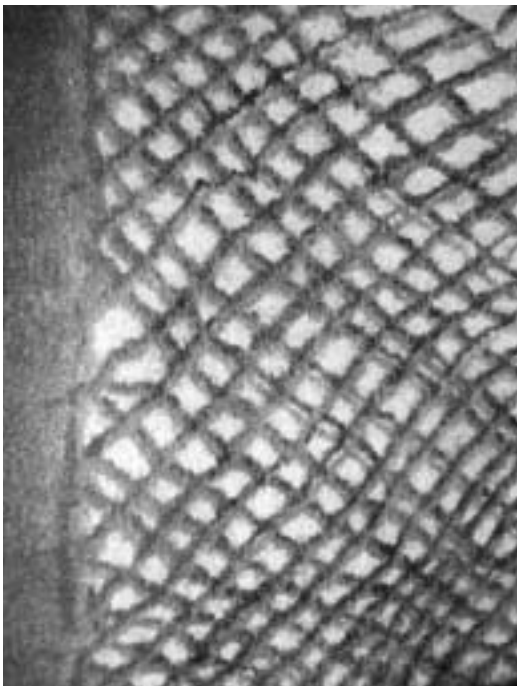
الف) ساری ایچیان به معنای «عقرب زرد» است که در صحرای قره قوم بسیار بوده و ترکمن ها از دست این جانور و نیش آن در آلاچیق هایشان آرامش نداشتند. ترکمن ها در تابستان حاشیه آلاچیق را باز می کنند تا هوای خنک وارد آلاچیق شود. بر اثر شدت گرمی هوا عقرب به سایه آلاچیق پناه می‌آورد و در کنار ساکنان حضور یافته و آنها را نیش می‌زند. سایه ساکنین آلاچیق حضور دارند مادر ترکمن بعد از هزاران سال برای مبارزه با عقرب نقش آن را به حاشیه قالی منتقل می کند. عقرب هم به محض دیدن تصویر خود به عقب می نشیند. (نیازی،۱۳۸۴:۳۳) این نقشمایه در نمدها و پاچه شلوارهای زنانه تکرار می شود. (تصویر۲) در نمدهایی که ترکمن‌ها برای کف خانه تهیه می‌کنند، حاشیه نمد با نقشمایه «ساری ایچیان» و متن نمد با نقشمایه ای موسوم به «امزیگ» (پستانک) زینت داده می شود. (تصویر۴و۵)

تصویر۲- نمازلیق با نقش ساری ایچیان، قوچون که به شکل محراب و درخت تهیه شده است.

تصویر۱- نمازلیق‌های نمدی با طرح ساری ایچیان، دوشنبه بازار بندر ترکمن

تصویر۳- طرح طارم در نمدهای ترکمنی

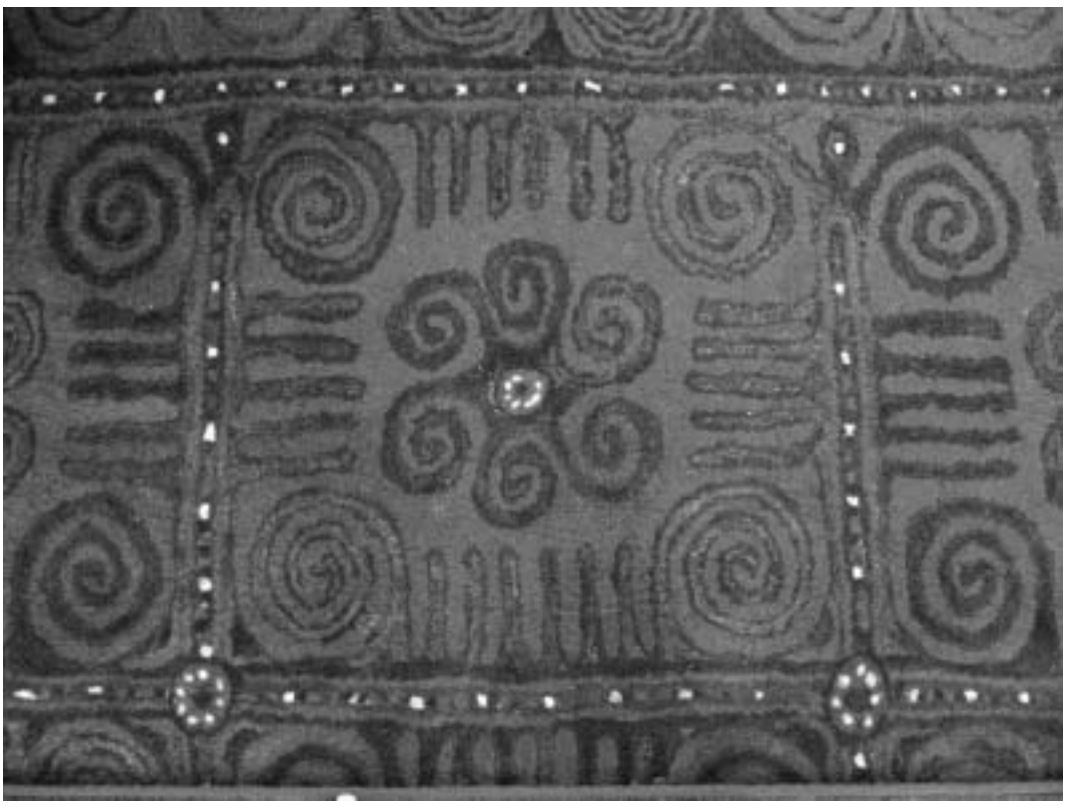
[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

تصویر۴- طرح «دورت ازمیگ» (چهار پستانک) در نمدهای ترکمنی

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]

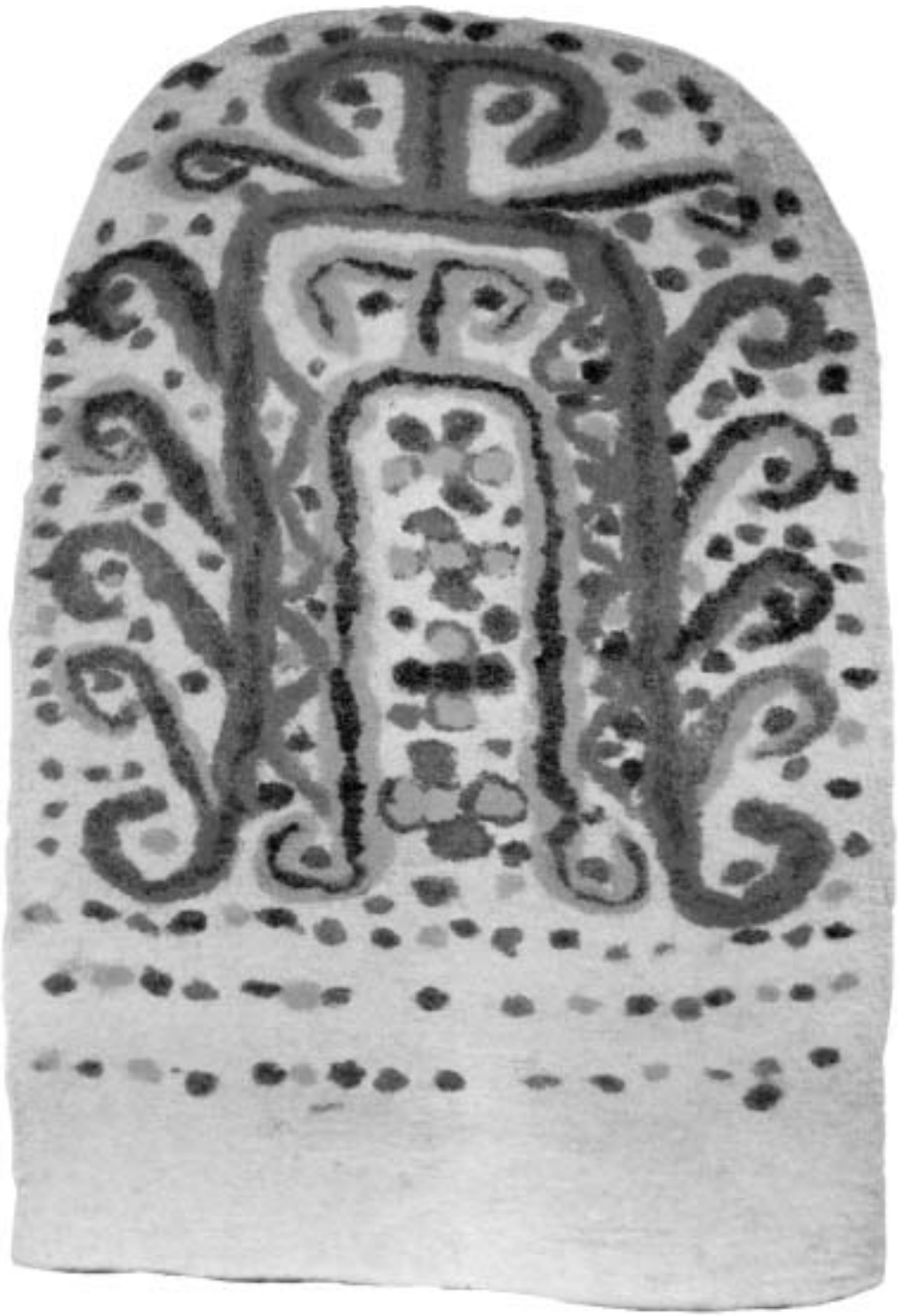
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

تصویر۵- طرح «آلتی امزیگ» (شش پستانک) در نمدهای ترکمنی

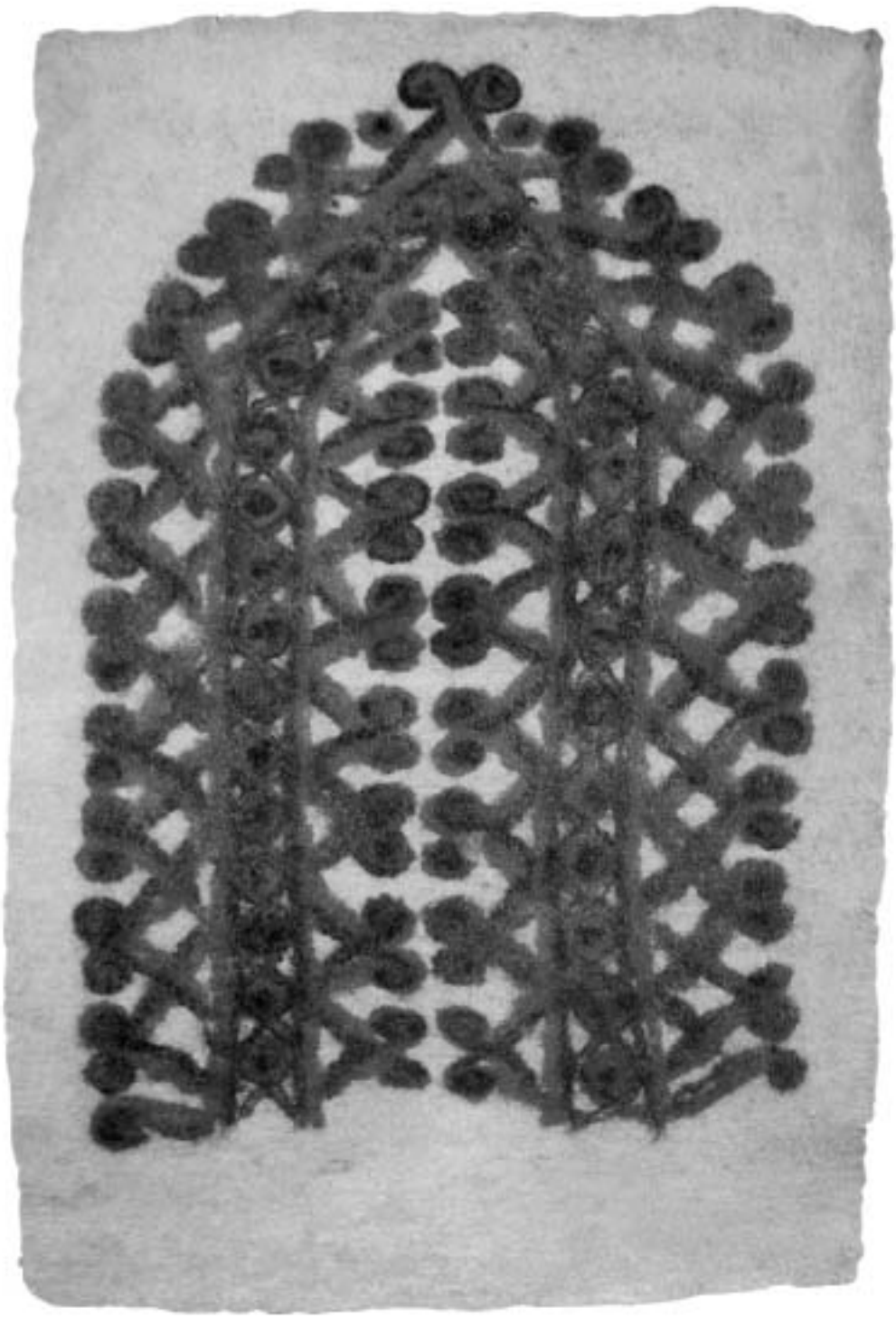
گلجام
فصلنامه
علمی پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره شش و هفت
بهار و تابستان ۱۳۸۶

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

تصویر۶- نمازلیق نمدی با طرح محرابی

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

تصویر۷- نمازلیق نمدی با طرح مستطیلی ساده و نقوش محرابی

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

تصویر۸- نقش محراب گل روی یک نمازلیق نمدی. فرم‌های شاخ قوچی شکل برگها قابل توجه است. عکس از نگارنده، ۱۳۸۴، زیارتگاه خالد نبی

ب) شاخ قوچ در میان ترکمن ها نماد خیر و برکت و دوام نسل است. قوچ در زندگی دامداری اولیه اقوام ترکمن نقش مهمی داشته است. ترکمن‌ها می‌دانستند که قوچ یکی از عوامل مؤثر گرداننده زندگی آنهاست. علاوه بر استفاده‌از پشم و پوست و روده و گوشت قوچ، این حیوان عامل تکثیر نسل گوسفندان نیز هست و گوسفند رکن اصلی زندگی ترکمن را تشکیل می داد.

متداولترین نماد نزد ترکمن‌ها نقش شاخ قوچ است: مظهر خیر و برکت و اقتدار و نماد روح نیاکان. (کسراییان، ۱۳۷۰: ۲۰) این نقش با زندگی ترکمن‌ها عجین شده است به گونه‌ای که سر کودکان خردسال ترکمن را به گونه‌ای می‌تراشیده‌اند که دو دسته مو در دو طرف سر باقی بماند تا به شکل شاخ قوچ در آید و اصطلاحاً بدان «قولپاق» می گفته‌اند. (گلی، ۱۳۶۶: ۴۶) ترکمن‌ها از این نماد در تمام انواع نمازلیق ها استفاده می‌کنند چرا که نمادی مقدس بوده و ایشان احترام خاصی نسبت بدان قایلند.

ج) شیر، دومین ماده غذایی و حیاتی مردم بیابانی است. از این‌رو برای آنان ارج و ارزش غیر قابل انکار دارد. تجسم کنگره های نوک پستان (حیوانات شیرده، اعم از گاو، گوسفند، شتر و بز) می تواند برای هنرمندان ترکمن منبع الهام دیگری قرار گیرد. ترکمن ها نقش پستانک را ازمیک [امزیگ] می‌نامند. (جوادی پور، ۱۳۸۶: ۶۰) (تصویر۹)

برخی از ترکمن ها به نقش گردونه‌ای درون نمدها «امزیگ» می گویند و با شمارش تعداد انحناهای موجود در آن نقش را دورت امزیگ (چهار پستانک) یا بأش امزیگ (پنج پستانک) می نامند. در مورد این نقش تفسیر

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

آقای جوادی پور به واقعیت نزدیک تر به نظر می رسد.(تصویر ۴و۵)

شایان ذکـر اسـت کـه از نقشـمایه امزیگ در نمازلیق‌ها - به دلیل احترام و تقدسی که این بافته دارد- استفاده نمی‌شود.

د) طارم: نام این نقشمایه را از دیواره ضربدری شکل آلاچیق های ترکمنی اخذ نموده اند. این نقش نیز روی نمازلیق ها استفاده ای ندارد. (تصویر۳)

در تعداد کمی از کچه نمازلیق ها از نقشمایه ای شبیه محراب و درخت زندگی به صورت بسیار ساده استفاده شده است. نقش درخت یا گلی که در زیر محراب قرار می گیرد، از نقش های متداول انگسی ها و جانمازهای پرزدار است که به صورت انتزاعی تر و ساده تر در جانمازهای نمدی ترکمن نیز دیده می‌شود. (تصویر۶، ۷ و ۸)

نمد سجاده غالباً شکلی بیضی دارد. اندازه آن حدوداً بین ۱۱۰× ۷۵ تا ۱۲۵× ۹۰ سانتیمتر است. این نمد گاهی نیز مانند نمدهای زیرانداز، شکل مستطیل دارد با این تفاوت که در اینها قوس یا انحنای گوشه ها کمی بیشتر است. (جوادی پور، ۳۴:۱۳۸۶) رنگ کچه نمازلیق ها به طور معمول، روشن است که نماد و نشانه پاکی و طهارت نزد ترکمن هاست. در طراحی نقشمایه ها بر روی این نوع جانمازها نیز از رنگ های تیره قهوه ای و قرمز استفاده می‌کنند.

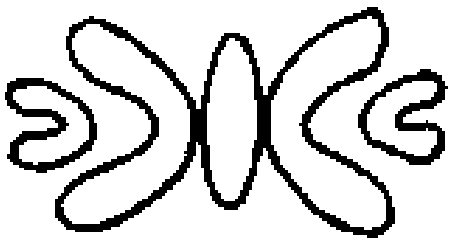
۲-۲. نمازلیق های گلیم بافت

بافت گلیم در میان ترکمنان اهمیت دارد و در برخی

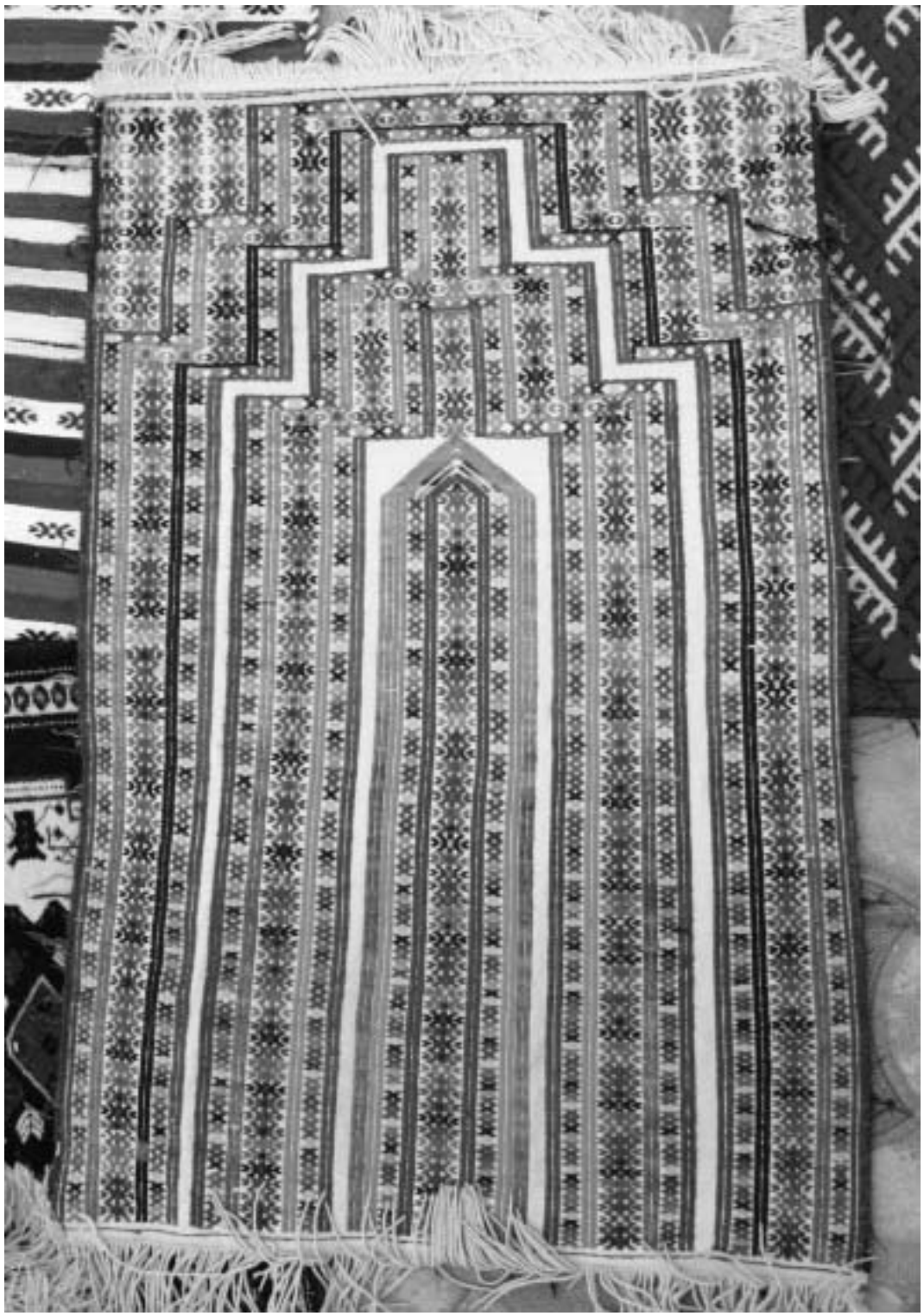

تصویر۹- نقش امزیگ، الهام گرفته شده از پستان حیوانات شیرده از جمله گاو و بز (جوادی پور،۶۰:۱۳۸۶)

شکل۱- طرح منفرد گول آیدی (گوللیدی)

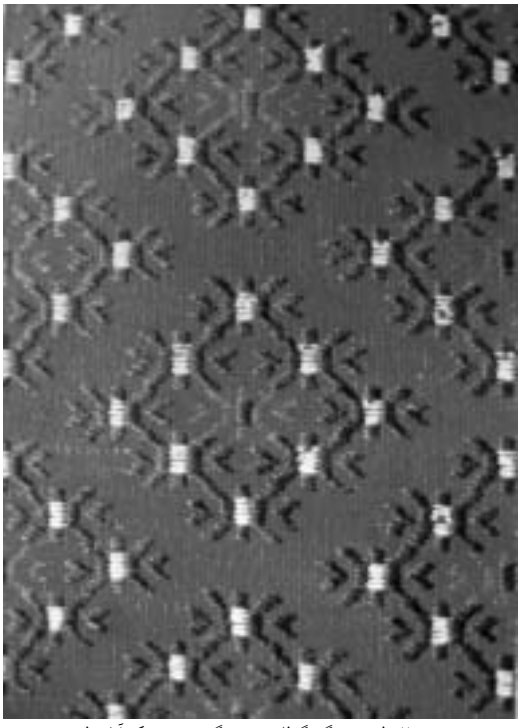
[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

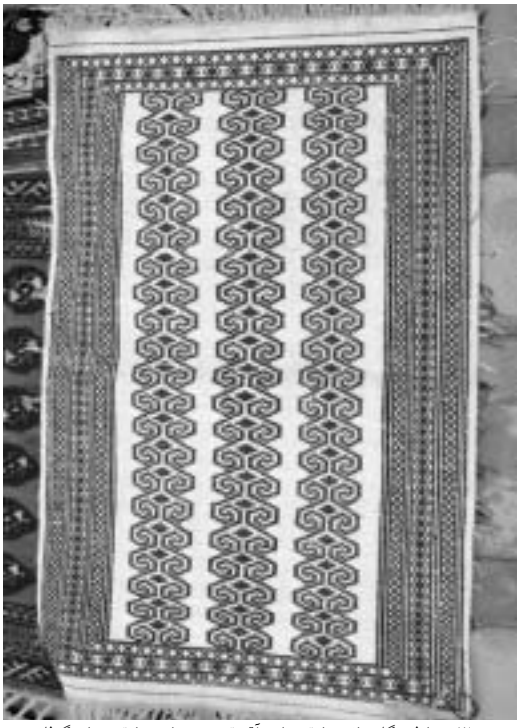
تصویر ۱۰- نمازلیق گلیم‌بافت، کارشده با نقشمایه گوللیدی همراه با جزئیات، دوشنبه بازار بندی ترکمن، ۱۳۸۶

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]

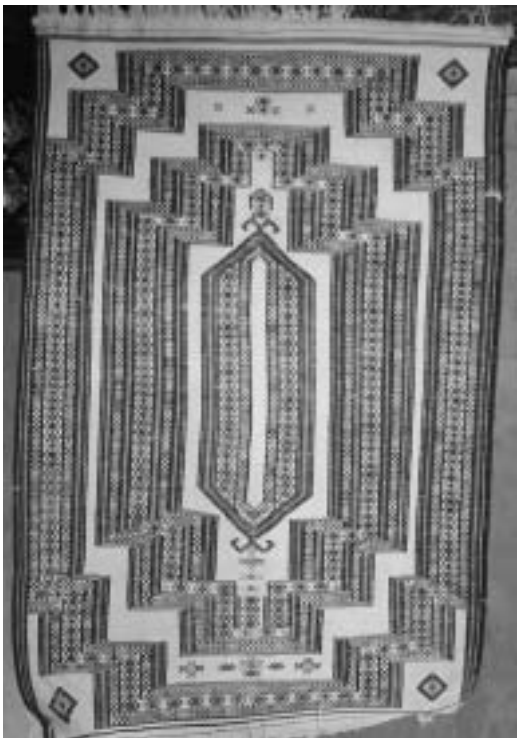
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

تصویر۱۱- طرح نه‌برگی گوللیدی نه برگی بر روی یک آیات لیق.

تصویر۱۲ - نمازلیق گلیم‌بافت با نقشمایه «آق نقش» و حاشیه با نقش‌های گوللیدی.

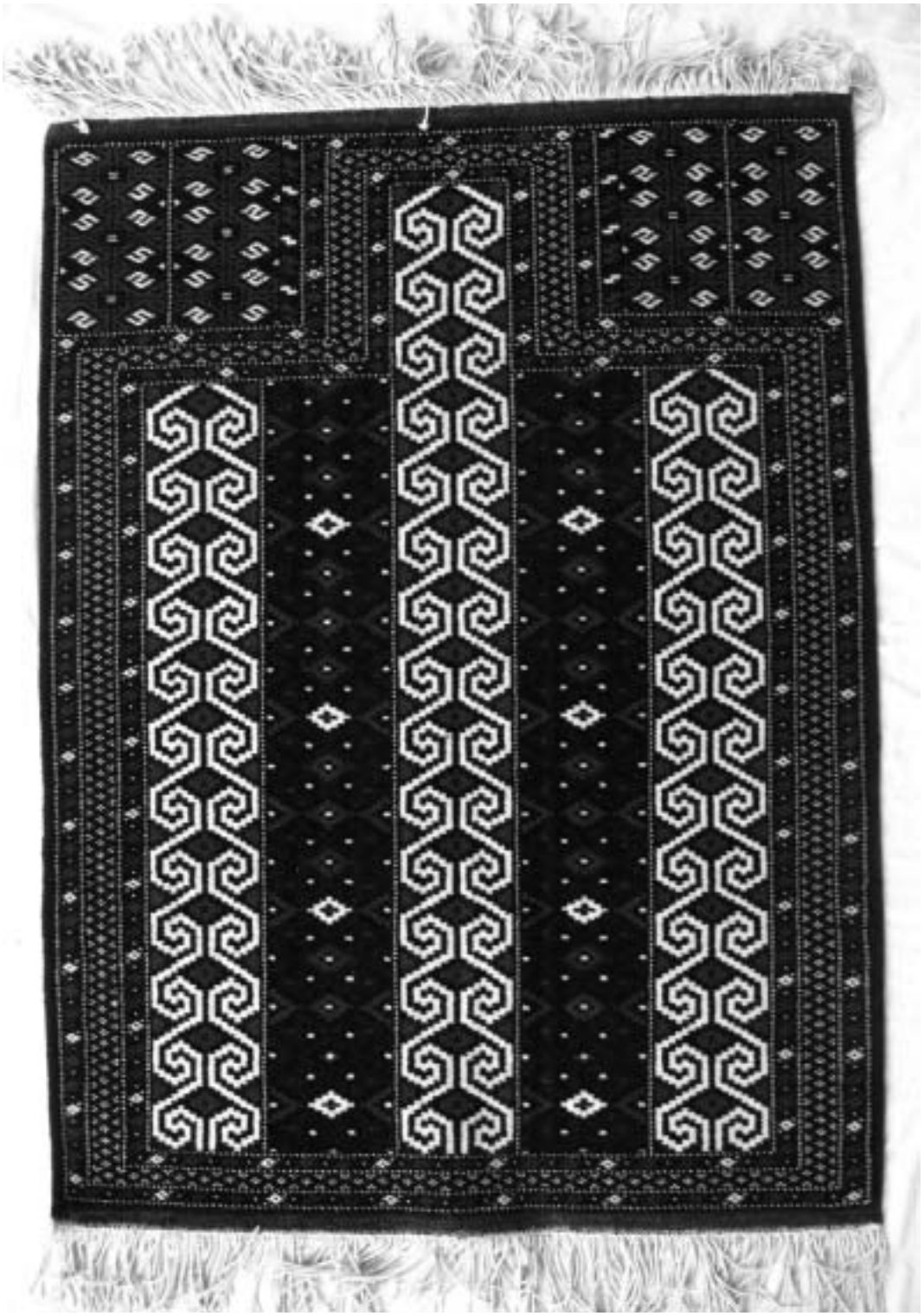

تصویر۱۳- نمازلیق گلیم‌بافت با طراحی متفاوت، نقش گوللیدی در سرتاسر این نمازلیق به چشم می‌خورد.

تصویر۱۴- نمازلیق گلیم‌بافت با محراب شکسته و نقش زمینه بستانی.

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

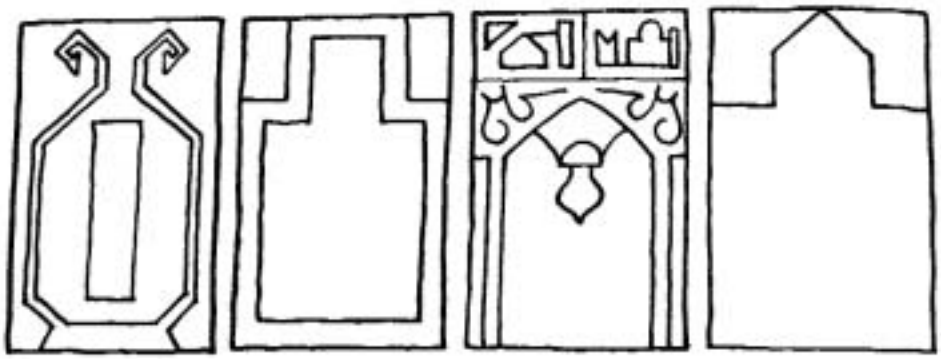

تصویر۱۵- نمازلیق با طرح مستطیلی ساده

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

مناطق زنان بافنده پابه پای بافت قالی، به تهیه انواع گلیم نیز مشغولند. طریقه بافت گلیم ترکمن ها منحصر به فرد است. گلیم را به پشت می بافند و در هنگام بافت، سطح اصلی گلیم را نمی بینند و تنها با آیینه کوچکی که در دست دارند می توانند روی اصلی گلیم را مشاهده کنند. امروزه بافت گلیم در اندازه های بزرگ کمتر شده و کاربرد این بافته به جانمازها و پادری ها محدود شده است. گلیم ها دارای چند نقش معروف هستند که از جمله آنها می توان به نقش های «بستانی»و «گوللیدی» اشاره کرد. معروف ترین نقش هایی که بر روی

شکل۲- طرح‌های معروف نمازلیق، تصویر شده توسط اُبانون
(Bannon ،۱۹۷۴:۱۱۹)

تصویر۱۶- نمازلیق با طرح محرابی.

تصویر۱۷- نمازلیق پرزدار با نقش محرابی شکسته و درخت زندگی در زیر محراب.

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

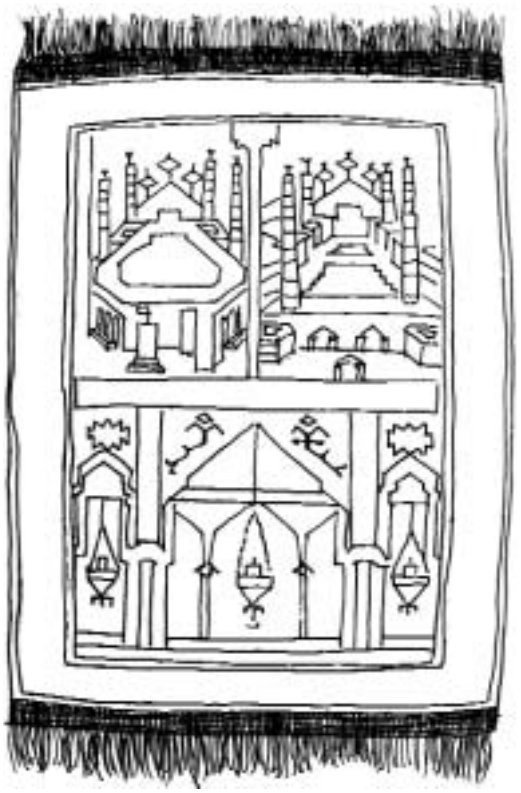
نمازلیق‌های گلیم بافت به کار می روند گوللیدی، قوچوق و «آق نقش» هستند. نقش «گوللیدی» یا «گول آیدی» (شکل۱) نه گلبرگ دارد و به دلیل تقدس عدد نه در بین ترکمن ها این نقش بسیار مورد احترام است.

بر اساس اعتقاد سنتی، این نقش را بر لباس خود می‌دوزند تا بچه دار شوند. استاد نیازی در توضیح بیشتر نقش گل نُه برگ می گوید: «شاید مادر ترکمن بافتن این طرح را نماد اتحاد نه طایفه ای که به آن «دوغوز آغوز» (به معنی « نُه دهان») می گویند، قرار داده است. جهیزیه دختر را نیز دوغوز (یعنی نُه) می گویند. شاید اشاره ای باشد به نُه ماه و نُه روز و نُه ساعت بارداری زن و فرا رسیدن زمان تولد. نُه مثل عدد هفت در بسیاری از مناطق، برای ترکمن ها عدد میمونی است. ما حتی در وقایعی چون مرگ، روز نهم را اهمیت می‌دهیم.» (بداغی، ۱۳۷۱: ۴۹)

طرح «گوللیدی» از طرحهایی است که در انواع پرزدار نمازلیق ها نیز می توان آن را مشاهده کرد. همانطور که در تصاویر مشاهده می شود، این طرح را هم به صورت منفرد و هم به صورت نه برگی می‌بافند. بافت نه برگی این طرح بر روی گلیم های «آیات لیق» که به عنوان جانماز (نمازلیق) هم استفاده می‌شود، متداول تر و معروف تر است. (تصویر۱۰ و ۱۱)

از دیگر نقشهای معروف در میان بافندگان ترکمن «آق نقش» یا «نمازلیق ناقش» است. این نقش بر روی جانمازهای پرزدار نیز به چشم می خورد. برخی پژوهشگران این نقش را تلفیقی از درخت و پرنده می‌دانند.(۳۶: ۱۹۸۹, Jourdan)

(تصویر۱۲)

شکل۳- طرح خطی کعبه نمازلیق

۲-۳. نمازلیق های پرزدار

زیباترین و مهمترین نوع نمازلیق های ترکمنی نمازلیق هایی هستند که به صورت قالیچه هایی به ابعاد ۱۳۰x ۹۰ بافته می شوند و معمولاً در جهیزیه عروس انواع مرغوب آنها وجود دارد. امروزه برخی از انواع ظریف این بافته ها به عنوان تابلو فرش در منازل کاربرد دارند. در این نوع نمازلیق ها نمادهایی را می توان مشاهده کرد که به مرور زمان و به دست خلاق بافندگان و گاه با الهام از فرهنگ های اقوام همسایه تهیه شده اند.

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

تصویر۱۸- کعبه نمازلیق، نیمه اول قرن بیستم، ۹۰×۱۳۰ سانتی‌متر،
دوشنبه بازار بندر ترکمن، ۱۳۸۶

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

نام نقش	شکل نقش	نام نقش	شکل نقش
الف) طرح حاشیه نمازلیق موسوم به «کعبه نقش»		ز) موجودات اساطیری بالدار نمونه اول	
ب) نقش گوللیدی درون داغدان		ح) موجودات اساطیری بالدار نمونه دوم	
ج) نقش درنا در حال پرواز		ط) موجودات اساطیری بالدار نمونه چهارم	
د) نقش تاج		ی) موجودات اساطیری بالدار نمونه سوم	
ه) محراب، چراغدان و موجودات اساطیری		ک) نقش مدینه	
و) کلمه جلاله و یا محمد		ل) نقش کعبه	

جدول ۱

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

۲-۳-۱. طرح نمازلیق های پرزدار

این نوع نمازلیق ها از نظر فرمی دو قالب کلی دارند:

الف) قالب مستطیلی ساده که همانند قالیچه‌های کوچک در اندازه‌های ۹۰×۱۳۰ سانتی‌متر تهیه می‌شوند. (تصویر۱۵)

ب) قالبهای قوس دار که خود قالیچه به شکل قوس محرابی تهیه می شود. (تصویر۱۶)

قالبهای مستطیلی به دلیل سهولت بافت در بین ترکمن ها رایج تر هستند. امروزه از جانمازهای قوسی شکل کمتر به عنوان جانماز استفاده می‌کنند بلکه آنها را به عنوان تابلو فرش و زینت منزل از دیوار می آویزند. ترکیب نقوش موجود بر روی نمازلیق ها را نیز می توان به دو دسته تقسیم کرد:

الف) نمازلیق های با قوس محرابی

ب) نمازلیق های ساده

از معروف ترین ترکیبهای نقش نمازلیق ها طرحهای محرابی آنها هستند. این طرحها را نیز به چند دسته می‌توان تقسیم نمود: (شکل۲)

الف) نمازلیق های با طرح محرابی ساده، تأثیر گرفته از جانمازهای ترکیه.

ب) نمازلیق های با طرح محرابی شکسته و هندسی

ج) کعبه نمازلیق ها

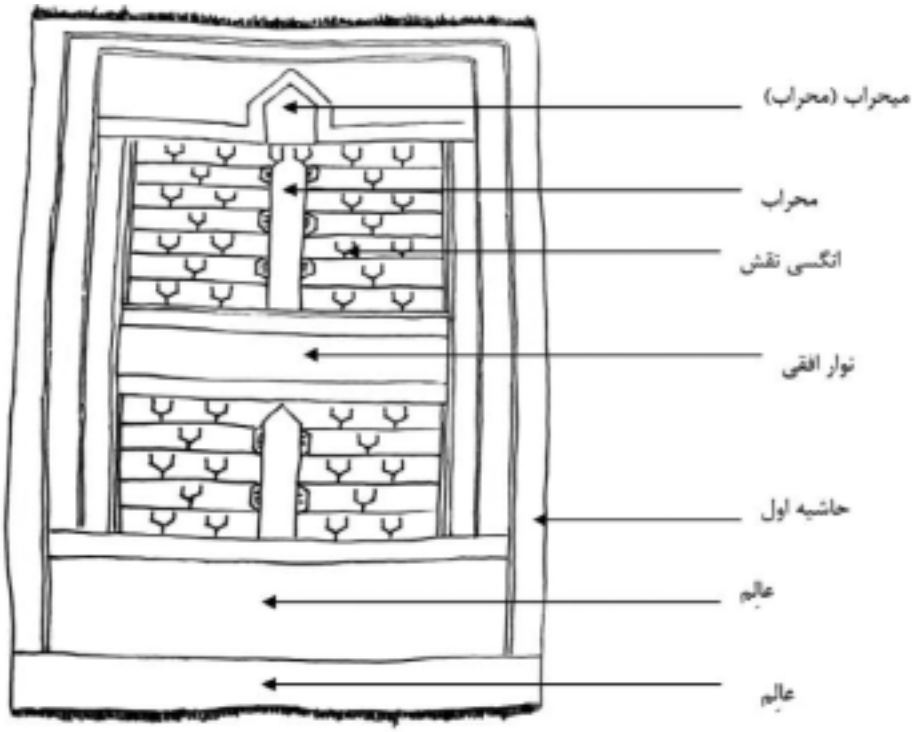
د) طرحهای محراب دار انگسی ها

از نقشهای معروف موجود بر روی نمازلیق ها، «آق نقش» است که در برخی مناطق بدان«قوچوق» می گویند و برخی آن را «ساری ایچیان» می نامند. این نقشمایه ها

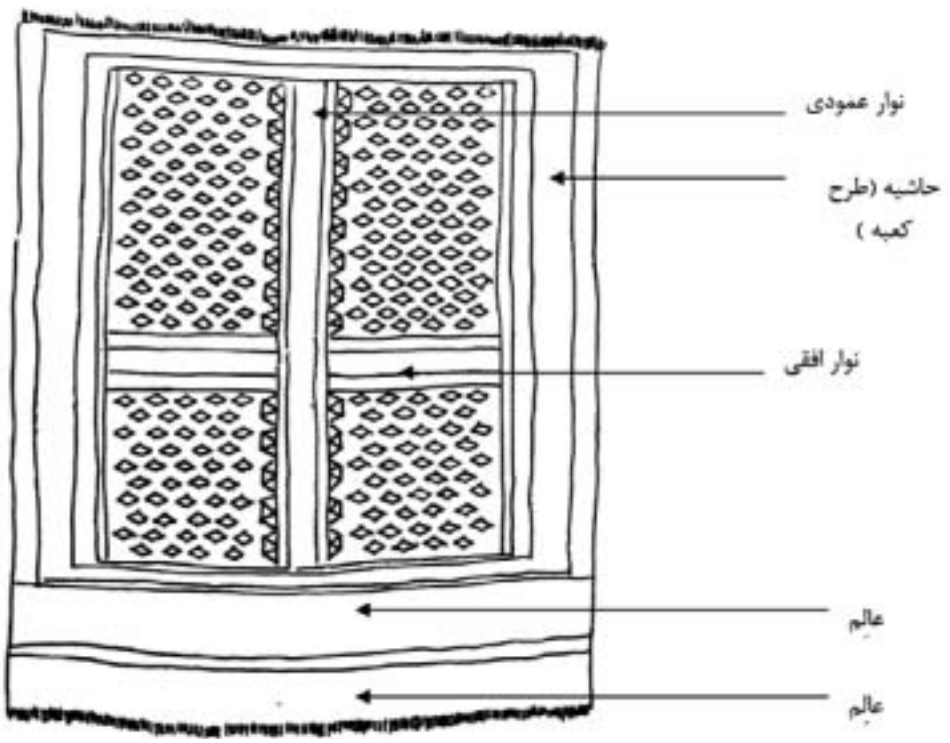

تصویر۱۹- تصویر طراحی شده از یک خان ترکمن به همراه خانواده‌اش که اسبش را آماده کرده است.
طرح انگسی بروی در آلاچیق دیده می‌شود.
The London Illustrated News, 1885

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

شکل۴- انگسی با طرح محراب (طرح از نگارنده)

شکل۵- طرح انگسی به صورت چلیپا و بدون محراب (طرح از نگارنده)

گلجام
فصلنامه
علمی پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره شش و هفت
بهار و تابستان ۱۳۸۶

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

که بیشتر بر روی نمازلیق های گلیم بافت کار می شوند، در انواع پرزدار نمازلیق ها نیز کاربرد دارند. در طرحهای ساده نمازلیق ها، قاب به صورت مستطیل کامل است و حاشیه ای اصلی وجود دارد. اکثر نمازلیق های ساده نقشمایه «آق نقش» دارند و نقوش پیچیده ای روی آنها کار نمی شود. (تصویر۱۵)

۲ـ۴. کعبه نمازلیق

کعبه نماز لیق از نمازلیق های پرزدار است که از نظر نماد پردازی و استفاده از انواع نمادهای مقدس رایج در بین ترکمن‌ها، با اهمیت به نظر می رسد. از این رو این نوع نمازلیق را به صورت جدا بررسی می‌کنیم. ارزش این نوع نمازلیق ها در بازارهای فرش این مناطق نیز بالاتر از سایر موارد موجود در این طبقه است. همان گونه که در شکل مشاهده می شود، این نمازلیق نقش حاشیه ای به شکل پروانه و گل دارد. از این نقش به عنوان کعبه نقش در انواع دیگر نمازلیق‌ها نیز استفاده می‌کنند. (تصویر۱۸وشکل۳) پس از حاشیه، در زمینه فرش سه قاب مشاهده می‌شود. در موارد مختلف اندازه این قابها با هم فرق دارند. دو قاب بالا کوچک تر از قاب پایین هستند و به گفته اهالی بومی، تصاویر مکه و مدینه و یا یک مسجد (احتمالاً ایاصوفیه یا یکی از مساجد ترکیه) درون آنها نقش شده است، در قاب زیرین که تقریباً به شکل مربع است نقش معروف محراب به همراه «چراغدان» یا «مشکوة» (مصداق آیه شریفه «اللّه نورالسموات و الارض مثل نوره کمشکوة فیها مصباح المصباح فی زجاجة الزجاجة کانّها کوکب دری و...» «

تصویر۲۰ـ انگسی سالور، بدون نقش طاقی. (۸۷: Pinner,۱۹۹۵)

تصویر۲۱ـ انگسی، دارای یک نقش طاقی، (۹۶: Pinner,۲۰۰۳)

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

تصویر۲۲- نمازلیق با طرح مسجد چراغدان.

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

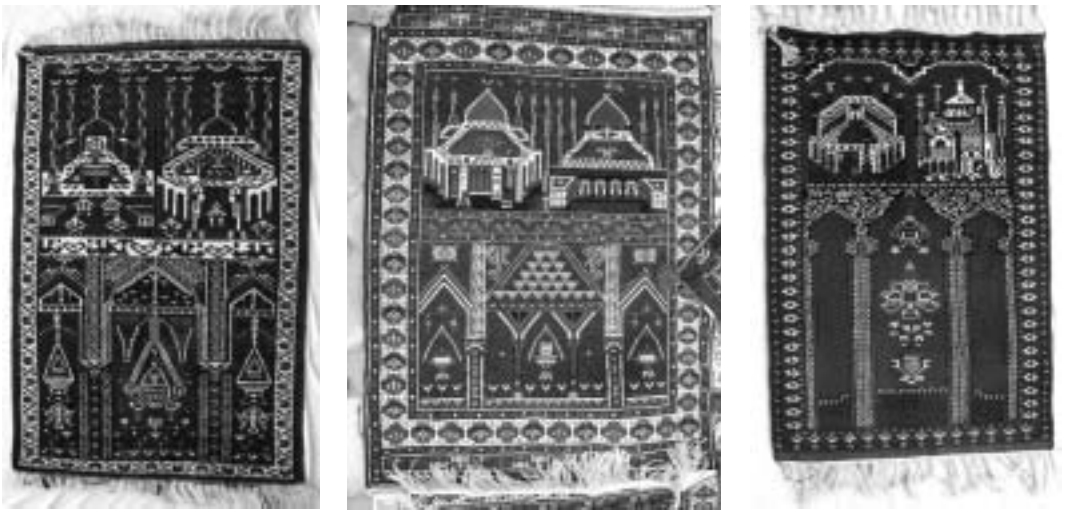
سوره نور: ۳۵ ») نقش شده است. درون این قابها اوج نمادپردازی دینی ترکمن ها را می توان مشاهده نمود. تصویر پرندگان، شاخ قوچ،حیوانات اساطیری، نقوش سنتی قوم ترکمن و بسیاری دیگر از نقشها را می توان درون آنها یافت.

۲-۴-۱. نقشمایه‌های موجود در کعبه نمازلیق‌ها

حاشیه‌ها: نقشمایه هایی به شکل گل و پروانه که دور تا دور این بافته ها را فراگرفته است. این نقوش در برخی جانمازها نیز وجود دارد که به آنها «کعبه نقش» می گویند. (جدول۱، الف) در حاشیه‌های کم عرض طرح «آلاجا» را می توان مشاهده نمود.

نقش مکه و مدینه: این نقشمایه ها در دو قاب، بالای متن نمازلیق قرار می گیرند. در نمونه‌های قدیم تر این دو نقشمایه با هم متفاوتند و حالت قرینه ندارند اما در طرحهای جدید آنها را کاملاً قرینه قرار داده‌اند. بر روی برخی نمازلیق ها نام مکه و مدینه به صورت نوشتاری بافته شده است و در برخی موارد نام جلاله«الله» را وسط دو طرح می توان مشاهده نمود. (جدول۱، و) در نمونه ای که در تصویر (۱۸) دیده می شود، کنار قسمت بالای مناره‌ها شکل تاج قابل تشخیص است. تصویر ۲۴ نمونه قدیم تر کعبه نمازلیق را نشان می دهد. در این نمونه در طرح نقشها از خطوط منحنی بیشتر استفاده شده است. در نمونه‌های جدید تر(تصویر۲۳) نقشها ساده‌تر شده و رنگها پختگی نمونه های قدیم تر را ندارند.

نقش محراب و چراغدان: این نقشمایه را در قاب زیرین می توان مشاهده کرد. همان‌طور که ذکر شد، نقش چراغدان مصداق آیه شریفه ۳۵ سوره نور است که بر روی جانمازها بسیار استفاده کرده‌اند. همراه با این نقشمایه در نمونه تصویر (۱۸) نگاره‌های کوچکی مشاهده می شود که از طرحهای سنتی و مقدس ترکمن ها محسوب می‌شوند؛ از جمله آنها نقش گوللیدی است که درون یک طرح داغدان دیده می شود. (جدول۱،ب) طرح دیگر طرح «درنا در حال پرواز» است. درنا از نظر ترکمن ها پرنده ای مورد احترام است. تالابهای این مناطق زیستگاه این پرندگان بوده اند. (جدول۱،ج) درنا

تصویر۲۳- نمونه‌های جدید کعبه نمازلیق‌ها، مربوط به نیمه دوم قرن بیستم

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

«ریش سفید قبیله پرداران» و پرنده‌ای است که ارواح را به بهشت غربی می برد. (کوپر، ۱۳۷۹: ۱۵۰) نقشمایه دیگری که در موارد بسیاری از کعبه نمازلیق ها تکرار می‌شود، طرحی است که به نظر می رسد موجودی بالدار و اساطیری را در دو طرف محراب به نمایش می گذارد. این نقشمایه در انواع مختلف دیده می‌شود اما در نمونه های جدیدتر کمتر وجود دارد. (جدول۱، د)

موجودات اساطیری بالدار: در این طرح، انواع موجودات اساطیری بالدار در دو طرف محراب کعبه نمازلیق دیده می‌شود. به نظر می رسد این موجودات فرشتگانی هستند که در دو طرف بسیاری از دروازه‌ها و ورودی کاخها مشاهده می‌شوند و به عنوان فرشته نگاهبان نقش می شده اند. در اینجا فرشته نماد رحمت و پرواز معنوی است و در مجموع پرنده و فرشته، نمازگزار را متوجه معنویت و پرواز به سوی کمال الهی می کند و از سویی عبادت او را به بارگاه الهی می رساند. این نقوش در آیین شمن گرایی ترکمن ها در دوره قبل از اسلام ریشه دارد. وجود شاخ قوچ و گوزن در قسمت سر نشان‌دهنده تقدس این نقشها است. (جدول ۱، ز، ح، ط، ی)

۲ ـ ۵. انگسی ها

از جمله بافته های مهم و زیبای ترکمن ها انگسی (انسی) است. طرح این نوع فرش ها با سایر فرشهای ترکمنی متفاوت است. واژه انسی یا انگسی از کلمه «اونگ سی» ترکمنی به معنای « جلو» یا «دَرْ جلو» مشتق شده است.«انسی» واژه ای‌است که نویسندگان غربی برای سهولت تلفظ انتخاب کرده اند. در واقع این کلمه را باید به صورت «انگسی» یا «اُنگسی» تلفظ نمود.

به علت کاربردهای چندگانه این فرشها و از این جهت که برخی نقشهای موجود روی سایر نمازلیق‌ها از این بافته ها الهام گرفته‌اند، بررسی این نوع فرشها در این جستار ضرور است.

از زمان برگزاری نمایشگاه بزرگ فرش وین در ۱۸۹۱ تا نیمه دوم قرن بیستم بسیاری از نویسندگان فرش انسی ها را به عنوان فرش های جانماز معرفی می کرده اند (Pinner ,۲۰۰۳:۹۸)

بافت انسی ها عموماً در تمام طوایف ترکمن رایج بوده است.

برای نخستین بار نشریه Illustrated London News انگسی را به عنوان « قالیِ در» معرفی نمود. که باعث شد انگسی ها را قالی در بنامند، طرحی بود که در این نشریه به چاپ رسید.(تصویر۱۹) تفسیر جالبی که اخیراً «جان هو»[۸] در بحث خویش در تالار بحث سایت[۹] Torkotek از زبان یک زن از طایفه «ارساری» افغانستان عنوان می کند، حاکی از آن است که ترکمن ها انگسی را درون یورت خود در قسمت انتهای آلاچیق (روبه‌روی در ورودی) می‌آویخته‌اند و انگسی از کلمه «ینگسه»[۱۰] ترکمنی به معنای «پشت سر یک فرد» گرفته شده است.

۴ـ۳ـ۱. طرح انگسی ها

این نوع فرش‌ها در اغلب موارد با دو نوار متقاطع به شکل چلیپا که به آنها « هاچلی » (خاجلی) (یا در تلفظ قدیم «هاچلو ») می گویند، به چهار قسمت تقسیم می

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

شوند. این فرشها همانند فرشهای اصلی، قسمت عالِم[11] و حاشیه دارند. نقش گؤل بر روی این فرشها مشاهده نمی‌شود. قسمت مرکزی فرش با نقش‌هایی به رنگ سفید از زمینه اصلی جدا می شود و در برخی طرحها این قسمت با نواری افقی به دو قسمت تقسیم می شود. در طرحهای پیچیده تر خط ترکمنی دور قسمت مرکزی را فرا می گیرد و در بالای طرح غالباً طرحی محراب شکل مشاهده می شود که تا سالها محققان به سبب وجود این نقش، انگسی ها را جزء فرشهای سجاده ای می پنداشتند. بر اساس انگسی های موجود در مجموعه های مختلف جهان می توان طرح و ترکیب کلی انگسی ها را به موارد زیر تقسیم کرد:

الف) انگسی های دارای نقش طاقی (محرابی) (شکل۴)

ب) انگسی های بدون نقش محرابی(شکل۵)

انگسی های دارای نقش طاقی نیز به دو دسته تقسیم می شوند:

۱. انگسی های دارای یک نقش طاقی

۲. انگسی های دارای چهار نقش طاقی و بیشتر

از جمله نقوش معروف موجود در انگسی ها می توان به نقش محراب، نقش درخت زندگی، نقوش شمع مانند و تزیینات «S» شکل در قسمت مرکزی فرش اشاره نمود. این نقوش نظر بسیاری از مفسران و نماد شناسان را به خود جلب کرده اند و تفاسیر مختلفی از آنها ارایه کرده اند. گاه این تفاسیر ریشه ای قوم شناسانه و اجتماعی دارند و گاه تفاسیری شاعرانه از نقشها ارائه شده است.

هاولی[12] از زبان بافندگان بومی طرح‌های موجود در انگسی را مسجد می نامد. بازوی عمودی تقاطع (یا شکل چلیپا) دروازه مسجد است. طرح «Y» شکل، نیمکتهای آن هستند و خط‌های زاویه دار پهن با لبه های شکسته دندانه ای در مرز ها و درختانی که هم در زیر محراب و هم در زمینه نقش شده اند.(Pinner, 2001, 99)

بوگلیوبف سعی کرده در زمینه انگسی سارِیق طرح کعبه مسلمانان را ببیند که در قسمت زیرین آن درِ حیاط بازنمایی شده... و دور مرکز با حاشیه پیچیده ای، قالیهای آویخته ای- که به حدس بوگلیوبوف از روایت تورات در مورد جشن سایبانها اخذ شده- دیده می شود. (بوگلیوبف، ۶۲:۱۳۵۰)

نمازلیق های با نقوش تلفیقی

ترکیب و تزیینات اصلی این جانمازها غالباً از جانمازهای کشورهای اطراف الهام گرفته است. می‌توان کعبه نمازلیق را نیز در این دسته جای داد چون ترکیب این نوع جانمازها را می توان نخستین بار در مناطق تحت سلطه عثمانی (ترکیه و عربستان) مشاهده نمود که حجاج ترکمن برای تبرک این جانمازها را به مناطق ترکمن صحرا می آورده و زنان هنرمند ترکمن از ترکیب و نقوش آن با تلفیق نقوش متداول ترکمنی، ترکیبی جدید با نقشهای بدیع تهیه کرده اند. در تصویر (۲۲) نمازلیق، طرح مسجدی در قسمت بالای قاب دارد. اگر با دقت مشاهده شود این طرح مسجد از طرح های ریز ترکمنی از جمله گوللیدی و قوچوق شکل گرفته است. در قسمت پایین قاب، طرح چراغدان قابل تشخیص است. تلفیق نقشها را می توان در نمونه (۲۳) نیز مشاهده نمود. درون قابی با محراب شکسته درختی مشاهده می شود.

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

تصویر۲۴- نمونه‌ای قدیمی از کعبه نمازلیق متعلق به نیمه اول قرن بیستم،
از طایفه تکه (Bannon, ۱۹۷۴ ،۱۲۱)

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

در دو سمت بالای محراب دو طاق که ملهم از طاق های انگسی است، وجود دارد. دور تا دور محراب شکسته دارای حاشیه ای سفید رنگ با نقشهای S شکل وجود دارد که آن نیز برگرفته از نقشهای انگسی است.

■ ۳. نتیجه گیری

وجود سجاده و جانماز در منزل هر مسلمان نشانه است از تسلیم او به امر و فرمانهای الهی. این امر با دیدن اهتمام مسلمانان در هر چه زیباتر کردن جانمازها و پرداختن به نمادهای مقدس روی آن مشهود تر می شود. اقوام ترکمن که در اعصار گذشته به آیین شمن گرایش داشته اند، با روی آوردن به دین مبین اسلام بسیاری از نمادهای موجود در آیین خویش را که وارد بافته های ایشان نیز شده بود با تغییراتی وارد بافته ها و زینت های جدید خود کردند. جانمازها از جمله مهمترین این بافته ها بود که ترکمن های مسلمان توانستند بر روی آنها نمادهای مقدس خویش را پیاده کنند و با الهام از اقوام مسلمان همسایه به طرحهایی در خور توجه دست یابند. جانمازهای ترکمن ها را از لحاظ بافت می توان به سه دسته تقسیم نمود:

۱. نمازلیق های نمدی
۲. نمازلیق های گلیم بافت
۳. نمازلیق های پرزدار

این بافته ها نیز از نظر شکل ظاهری به دو دسته تقسیم می شوند:

۱. مستطیل شکل
۲. گنبدی شکل (قوس دار)

امروزه قالب قوس دار نمازلیق‌ها را بیشتر به عنوان زینت و آویز استفاده می کنند. از منظر طرحهای موجود بر روی نمازلیق ها نیز می توان آنها را به چند گروه مختلف تقسیم نمود. از عمده‌ترین طرحهای موجود در نمازلیق ها طرح قوس دار و ساده است. طرح قوس دار را می توان به دو گروه محرابی ساده و «کعبه نمازلیق» تقسیم نمود. انواع محرابها بر روی نمازلیق ها را می توان به دو دسته زیر تقسیم کرد:

۱. شکسته هندسی
۲. قوسی منحنی

طرحهای هندسی از طرحهای فرش ترکمنی بوده و در نقوش نمازلیق نیز بسیار کاربرد دارد. طرحهای محرابی هندسی را می توان به گروه های زیر تقسیم کرد:

الف) شکسته پلکانی (تصاویر ۱۰ و ۱۳)
ب) شکسته ساده نیم مستطیلی (تصاویر ۱۵ و ۱۷)
ج) شکسته ساده نوک تیز (تصاویر ۱۸، ۲۱ و ۲۳)

نقـوش منحـنی کمـتر در فرشها و دستبافته های ترکمنی ظاهر شده‌اند. این دسته دو گروه عمده دارند:

الف) منحنی ساده (تصاویر ۶ و ۷)
ب) منحنی پیچیده (تصویر ۲۴)

نمازلیق‌ها عرصه‌ای است که در آن ترکمن‌ها به اوج نمادپردازی مذهبی پرداخته اند و انواع نقشهای موجود در این بافته ها نشان‌دهنده این امر است.

از شاخص ترین ترکیباتی که در جانمازهای ترکمنی بیشتر وجود دارد، ترکیب محرابی است. محراب و قوس محراب از نمادهایی است که در هنر اسلامی استفاده فراوانی داشته است. بورکهارت محراب را به علت

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]

انعکاس کلام خداوند در نماز، رمز حضور پروردگار می داند. (بورکهارت، ۱۳۸۱: ۱۴۹) این نماد در انگسی های ترکمنی و نمازلیق های نمدی و پرزدار بسیار تکرار شده است. وجود همین شکلهای محرابی در انگسی ها باعث شده که تا زمانی طولانی آنها را به سادگی در بین جانمازها طبقه بندی نمایند. از طرف دیگر با مشاهده و بررسی جانمازهای موجود در منطقه، به این نتیجه می‌توان رسید که با آنکه قالب جانمازهای ترکمنی ترکیبی تقریباً ثابت بوده است اما زنان هنرمند ترکمن با تلفیق چند طرح ساده و رنگهای کمتر متنوع به دنیایی از خلاقیت در این مورد دست یافته اند و با این کار خود به اهمیت انجام فرایض دینی نزد ترکمن ها تأکید نموده اند.

منابع:

۱.بداغی،ذبیح الله، **نیازجان و فرش ترکمن**، تهران: نشر فرهنگان

۲. بورکهارت، تیتوس **هنر مقدس**، تهران: انتشارات سروش، ۱۳۸۱.

۳. بوگولیوبوف، **فرش های ترکمنی**، ترجمه ناز دیبا (خزیمه علم)، تهران: موزه فرش ایران، ۱۳۵۷.

۴. جوادی پور، محمد، **نمدهای ایران**، تهران: فرهنگستان هنر ایران، ۱۳۸۶.

۵. حصوری، علی، **قالی های ترکمنی تهران**: نشر فرهنگان ۱۳۷۱.

۶. کسراییان، نصرالله، **ترکمن های ایران**، تهران: انتشارات نگار، ۱۳۷۰.

۷. کوپر، جی سی، **فرهنگ مصور نمادهای سنتی**،ترجمه ملیحه کرباسیان، تهران: نشر فرشاد، ۱۳۷۹.

۸. گلی، امین، **تاریخ سیاسی و اجتماعی ترکمن** ها، تهران: نشر علم، ۱۳۶۶.

9. Jourdan, Uwe, ORIENTAL RUGS Volum5, TURKOMAN, Antique Collectors Club Ltd, Scotland, 1989.

10. Pinner, Robert, The Turkmen Ensi in Literature and in Life, HALI, 2003, 132, p96.

11. Pinner, Robert, Salor Ensi, Hali, 1995, 60, p86.

12. W.O.Bannon, George, THE TURKMEN CARPET, Gerald Duckworth & Co. Ltd. London, 1971.

13. http://www.tcoletribalrugs.com/article35moshko-va.html (2005/11/6)

14. http://www.turkotek.com/salon2 (2005/10/23)

پی‌نوشت:

1- Namazliq

2- Keche

3- Kochme

4- Sari ichian

5- Qochoq (Kochak)

6- Emzig

7- Tarim

8- John Howe

9- http://www.turkotek.com/salon

10- Yengse

۱۱- عالِم (Alem) به نقشهایی می گویند که در ابتدا و انتهای فرشهای ترکمنی بدون تکرار دور تا دور فرش بافته می شود.

12-Hawley

منابع تصاویر:

کلیه عکسهای که منابع آنها در متن نیامده از جمال‌الدین توماج‌نیا است.

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-05]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.6.5.3]